

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Філологічний факультет
Кафедра української та зарубіжної літератур
Кафедра української філології і методики навчання фахових
дисциплін

**Поліаспектність творчості
Лесі Українки
(до 150-річчя з дня народження)**

Збірник наукових статей і тез

Одеса
Букаєв Вадим Вікторович
2021

УДК 821.161.2.09

П49

Рекомендовано до друку Вченою радою Південноукраїнського
національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
(протокол № 4 від 28 жовтня 2021 року)

Редакційна колегія

Бандура Т. Й., кандидат філологічних наук, доцент –
відповідальний редактор;

Босва Е. В., кандидат філологічних наук, доцент –
відповідальний редактор;

Яремчук Н. В., кандидат філологічних наук, доцент –
відповідальний редактор.

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова

Гармаш Л. В. – доктор філологічних наук, професор, професор
кафедри української літератури та журналістики імені професора
Леоніда Ушкалова Харківського національного педагогічного
університету Г. С. Сковороди

Поліаспектність творчості Лесі Українки : збірн. наук. статей і
П49 тез. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2021. 188 с.

УДК 821.161.2.09

© Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2021

співіснують у різних функціональних стилях і визначають їх специфіку.

Ця складність найвиразніше проступає у художньому стилі, в якому на раціональну основу мови нашаровується образна в такій мірі, що стає визначником усіх його якостей та забезпечує йому особливе місце серед інших функціональних стилів.

Практично в системі мовно-художніх засобів відображення не можна вичленувати формальні, емоційно-змістові та образні елементи і при аналізі оперувати ними як складниками в арифметичних діях, як не можна їх вичленувати і в порівняннях як елементах цілісної системи.

Література

1. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. Київ, 1959. 108 с.
2. Павленко Є. І. Порівняння як граматична і стилістична категорія. *Мовознавство*. 1970. №3. С. 80-87.
3. Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ. Київ, 1977. 111 с.
4. Стельмах М. П. Хліб і сіль. Київ, 1978. 575 с.

*Ірина Пасечнюк,
магістрантка 1 року навчання
філологічного факультету
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц.
Босєва Е. В.*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОТОТИПУ УКРАЇНЕЦЬ / УКРАЇНКА В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Постановка проблеми. Прототипи, що є вербалізованим образом, єднальною ланкою певної спільноти людей, виникають як первинна реакція на певний сфокусований подразник, тісно пов'язані з проявами етнічної ментальності, що вбирають в себе світоглядні позиції, які відрізняють певне етнічне угруповання поміж інших. На цьому рівні яскраво простежується зв'язок мови з етносом. За словами О. О. Потєбні, що наполягав на цьому зв'язку, «не може розвиватись народний інтелект, якщо мова народу не розвивається,

творчі сили вмирають» [3, с. 2]. А М. С. Грушевський зазначав, що спільні погляди на природу і довколишній світ містяться в міфології, релігії та словесності нашого народу [1, с. 6]. Навіть в тому, як зображує свій автопрототип певне середовище, можна схарактеризувати його ментальні риси. Зазначимо, що термін «прототип» ще і досі не має чіткої детермінованості. Причину ми вбачаємо в тому, що недостатньо уваги приділяється вченими саме теоретичним засадничим аспектам, що дає підстави до сплутування з такими поняттями, як «архетип» та «образ» (в певних джерелах та словниках ці поняття подані як синоніми по відношенню до прототипу). На теренах України майже скрізь панує білінгвальна ситуація як наслідок русифікації минулих років, так і реакції на часткову українізацію теперішніх. Двомовна ситуація може впливати і на формування нових прототипів або модифікацію вже усталених. Прототипи як «симптоми» на соціокультурному рівні суспільної думки потребують ґрунтовного комплексного дослідження, і саме цим фактором визначається **актуальність** представленої роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми етноментальності науковці вивчають досить активно, але в українському мовознавстві та соціолінгвістиці небагато праць, що присвячені темі прототипальності. Теорія прототипів (або прототипічна теорія) – це підхід, за яким визначається внутрішня структура понять і подається вказівка на те, що деякі елементи понять є прототипами. Ця теорія покликана пояснити віднесеність об'єкту до відповідного прототипу в межах конкретної інтерпретації мовлення [2, с. 32]. Різні концепції теорії прототипів розроблялися такими вченими, як Е. Рош, В. Дем'янков (семантика прототипів), Л. Вітгенштейн (концепція фамільної (сімейної) подібності), Х. Патнам, Т. Ковалевська (семантика стереотипів) та ін. Підґрунтям прототипального підходу дослідники вважають феноменологічні концепції К. Штумпфа, Е. Гуссерля, М. Мерло-Понті.

Метою статті є з'ясування складників і основних чинників формування соціального прототипу *українець/українка* в художньому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, мова формує певний етнопогляд, що включає в себе сукупність ознак, сталих асоціацій, які тією чи іншою мірою вияву наявні в усіх представників даного етносу. Всі ці атрибути національної свідомості формують прототипи, які проявляються в інтерференції особистісного та

соціального. У прототипі завжди міститься певний «ментальний архів», тобто культурне світобачення, яке складається з особистих конструкцій та світоглядної символіки. Отже, прототипом вважають конкретний чи абстрактний мисленнєвий образ поняття певної категорії, що сформований у людській свідомості, і за допомогою якого людина сприймає дійсність.

Серед сучасних вчених панує думка, що література, особливо класична, впливає на нашу картину світу, є складовою формування прототипів. Аналізуючи художні твори, можна чітко окреслити так звані національні прототипи, хоча, звісно, образна система не може складатися лише на літературному чинникові. Проте у представленій розвідці ми сфокусували увагу на тому як у художній літературі національні риси та психотип українського народу. Об'єктом нашого дослідження стали твори Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», Івана Нечуя-Левицького «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я», Івана Франка «Борислав сміється», «Захар Беркут», Григорія Квітки-Основ'яненка «Маруся», «Конотопська відьма». Персонажі, портретні характеристики яких подані в творах, були поділені на чотири групи: *парубок, дівчина, чоловік, жінка*.

При зображенні парубка використовувались такі *портретні характеристики: очі – карі, веселі, невеликі, а також сірі, гострі, чорні, сині, палкі, блискучі. «Карпо був широкий у плечах, з батьківськими карими гострими очима, з блідуватим лицем. Гострі темні очі були ніби сердиті»* [8, с. 17], *«А він так приязно дивиться, як не з'їсть своїми карими очима...»* [7, с. 25]. *Волосся – русяве, чорне, кучеряве, «Сива шапка так пристала до його чорного, як галка, волосся»* [5, с. 26], *«Парубок підклав одну руку під голову, а другу одкинув на траву. Чорне волосся на голові, чорні рівні брови дуже виразно блищали на білій свиті»* [9, с. 436]. *Ніс – тонкий, довгий, горбатий, невеликий, загострений. «Ішов справді парубок... Ніс невеличкий, тонкий, трохи загострений, темні карі очі - теж острі, лице довгообразе - козаче, ні високого, ні низького зросту - тільки плечі широкі та груди великі»* [6, с. 240]. *Обличчя – довгообразе, рум'яне, також повновиде, широке, червоне, бліде, надуте. «Тільки довгообразе його лице ще дужче протяглося, тільки очі, мов два розжарені вуглики, неспокійно, гарячо палали глибоко в ямках»* [10, с. 206]. *Губи – рум'яні, тонкі. «Лаврінове молоде довгасте лице було рум'яне. Веселі сині, як небо, очі світилися привітно й ласкаво. Тонкі брови, русяві дрібні кучери на голові,*

тонкий ніс, рум'яні губи – все подихало молодою парубочою красою», «Тонкі пружки його блідого лиця з тонкими губами мали в собі щось неласкове» [8, с. 17]. Вуси – чорні; брови – чорні, тонкі, рівні. «Лушня був широкоплечий парниша, високий, бравий, з хорошим панським личком, з чорними гарними усами, з карими веселими очима» [6, с. 384]. Зріст скрізь зазначається як високий. «Сам високий, статний, як в'яз, бравий, як сокіл» [5, с. 25]. Стан – бравий, рівний, крепкий, рослий, худощавий, статний. «Кайдашеві сини були молоді парубки, обидва довгообразі й русяві, з довгими, тонкими, трошки горбатими носами, з рум'яними губами» [8, с. 17]. Плечі – широкі. «Високого зросту, станкий, бравий, широкоплечий, як з заліза збитий, а до того ще меткий, як заць ... хороший з лиця – повновидий, рум'янець на всю щоку, з гарними веселими очима, з чорним блискучим усом, – він був перший красень на селі» [6, с. 933].

Найчастотніші характеротворчі риси для парубка ми виявили такі: *веселий, говіркий, моторний, жартівливий, співучий. «Вся молодіж любила Максима за його вдачу, за веселий, безбоязний норев» [6, с. 333]. Решта характеристик такі: щирий, звичайний, бравий, чесний, не брехун, робочий, не ледачий, розумний, побожний, покірний, сміливий, друзяка, козак.*

При описі чоловіка використовувались такі *портретні характеристики: найчастотнішою характеристикою для очей стала ознака за кольором «карі», решта виявилися такі – темні, блискучі, чорні, розумні. Вуса - чорні, брови - чорні, волосся – чорне, обличчя – з грубими обрисами, горде, сміливе, засмагле. Плечі – широкі, зріст – невисокий. Характеротворчі риси при описі чоловіка використовувались такі: розумний, палкий, хазяїновитий, сміливий, гордий. «Іван Ковбаненко був сам і хазяїном, і отаманом ватаги, а гордий, сміливий вид і темні розумні очі виявляли щось хозяйське, отаманське» [9, с. 493].*

Найчастотніші характеристики зовнішності дівчини становити таке ядро: *очі – темні, чорні, блискучі, волосся – чорне, обличчя – рум'яне, повновиде, біле, вуста – червоні, брови – чорні, тонкі, стрункий стан. «Любка росла, як у садку вишня. В неї були темні очі, чорні тонкі брови на широкому лобі, такі довгі коси» [9, с. 517]. Решта характеристик становили таку периферію: очі – карі, веселі, повні: волосся – біляве; обличчя – темне, довгасте; губи – невеликі, повні, тонкі; ніс – прямий, тонкий, з горбочком, зріст – висока, низька; стан – суха, цибата, огрядна. «Шкіряний пояс обхапував її*

стрункий стан» [10, с. 377]. В описі характеру більш частотні епітети становили таке ядро: *проворна, весела, чепурна, жвава, жартівлива. «Сама невеличка, метка й жвава, з веселою усмішкою на виду»* [6, с. 241]. Периферію склали такі характеристики: *на річках бойка, звичайна, смілива, розумна, співуха, щира, тиха, нежурлива, працьовита, хазяйновита, добресерце має, щebetуха.*

При зображенні жінки, нами були виявленні наступні частотні портретні характеристики: *очі – сірі/чорні, маленькі, мени частотні – карі, блискучі, темні, витрішкуваті, здорові; частотною характеристикою на позначення волосся було чорне, мени частотним кучеряве, частотне визначення обличчя як довгообразе, біле, мени частотне – засмагле, сухорливе, частотне визначення росту як високого; губи – тонкі, брови – чорні, стан – рівний, здоровий, бравий. «Вона була з не молода, але й не стара, висока, рівна, з довгастим лицем, з сірими очима, з тонкими губами та блідим лицем»* [8, с. 20]. Основна риса при описі характеру використовувалась «хазяйновита». Решта характеротворних рис: *скупа, розумна, розсудлива, богобоязна, роботяща, добра, слухняна. «Була удова, Векла Ведлиха, і що то жінка: на усе село! Розумна, розсудлива, богобоязна і чесного роду. Тяжко розумна була! Була собі і заможенька»*[5, с. 272 – 273].

Висновки. Ми визначаємо важливу роль у формуванні прототипів у художньому дискурсі та узагальненим літературним образам. На нашу думку, лінгвістичному розумінню національного прототипу повинна передувати лінгвістична інтерпретація мовних процесів, що відбиті у творах національних літератур.

За матеріалами художніх творів українських письменників, таких як І. Нечуй-Левицький, П. Мирний, І. Франко, Г. Квітка-Основ'яненко прототип склався такий: *парубок-українець* – високий та широкоплечий, з рівним станом, кароокий та русявий, з довгообразним обличчям, з тонким носом та рум'яними вустами, що характер має веселий; *чоловік* є широкоплечим, карооким, з чорним волоссям, чорнобривий, хазяйновитий; *дівчина* – струнка, з темними очима та чорним волоссям, з повновидим та рум'яним обличчям, чорноброва, з червоними вустами, характер має веселий та проворний; *жінка* має темні очі, чорне волосся, довгасте обличчя, тонкі вуста, висока на зріст, характер має хазяйновитий. Отже, прототипи завжди мають на собі відбиток національної культури, в межах якої були сформовані.

Література

1. Грушевський М. С. Духовна Україна. Київ : Либідь, 1994. 560 с.
2. Дем'янков В. З. Теорія прототипів в семантиці і прагматикі мови. *Структури представлення знань в мові*. Москва : ІНІОН РАН, 1994. С. 32-86.
3. Ковалевська Т. Ю. Вербальні вияви стереотипів. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2001. Вип.11. С. 16-25.
4. Квітка-Основ'яненко Г. Конотопська відьма. *Повісті та оповідання. Драматичні твори*. Київ : Наукова думка, 1982. С. 130-174.
5. Квітка-Основ'яненко Г. Маруся. *Повісті та оповідання. Драматичні твори*. Київ : Наукова думка, 1982. С. 45-129.
6. Мирний П. Хіба ревуть воли, як ясла повні? *Твори*. Київ : Дніпро, 1985. Т. 1. С. 239-551.
7. Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я. *Повісті та оповідання. П'єса*. Київ : Наукова думка, 1985. Т. 1. С. 10-86.
8. Нечуй-Левицький І. Микола Джеря. *Повісті та оповідання. П'єса*. Київ : Наукова думка, 1985. Т. 1. С. 435-520.
9. Франко І. Борислав сміється. *Повісті*. Київ : Дніпро, 1971. С. 14-235.
10. Франко І. Захар Беркут. *Повісті*. Київ : Дніпро, 1971. С. 310-462.

Олександра Гончар,
*магістрантка 1 року навчання
філологічного факультету
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц.
Крупеньова Т. І.*

ДЕРИВАЦІЙНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО В ЗБІРКАХ М. СТРЕЛЬБИЦЬКОГО

Постановка проблеми. Український гумор – цілком оригінальне явище, в якому «злилися дві абсолютно протилежні стихії – добродушність і злість» [2, с. 112], або, як зазначав Є. Причепій, романтизм та нігілізм [3, с. 56]. Цей парадоксальний, але цілком